

Nefî'yi Tanzîren Keçecizâde Fuad Paşa'ya Yazılmış Manzum Mektup Örneği

Öz: Bu çalışmanın konusu "Hâdî" mahlaslı bir şâir tarafından yazılmış "Manzum Mektup" örneğidir. Tek nüsha ve müellif hattı olan el yazması eser, mensur giriş ve kaside nazım şekli ile yazılmış bir manzumedir oluşmaktadır. Mensur girişte bu mektubun "Fuad Paşa"ya sunulduğundan ve "Nefî" merhuma nazîre olarak kaleme alındığından söz edilmektedir. Eser ve şâiri hakkında bu bilgiler dışında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu makalede hem el yazması eserin müellifi Hâdî mahlaslı şâirin asıl adının tespit etmek, hem de eserin sunulduğu Fuad Paşa'nın kim olduğu sorusuna cevap vermek amaçlanmıştır. Neticede, Fuad Paşa'nın hayatı hakkındaki bilgilerden hareketle eserin Tanzîmât dönemi büyük devlet adamlarından Keçecizâde Fuad Paşa için yazıldığı, Hâdî'nin de Tanzîmât dönemi sadâret mektupçularından Ali Hâdî isminde bir şâir olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca manzum mektubun Türk edebiyatındaki yeri, şekil ve tür, dil, ifâde ve üslûp özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Zemin şiir olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz Nefî'ye ait Genç Osman Kasidesi'nin tamamı aktararak manzum mektubun orijinal metni transkripsiyon yöntemi ile neşredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm Edebiyatı, Manzum Mektup, Nazîre, Hâdî, Nefî.

Nesrin
SOFUOĞLU*

An Example of Poetic Letter Written to Keçecizade Fuad Pasha as Nazire to Nefî

Abstract: The aim of this study is to present the manuscript "Manzum Mektup" written by a poet with the pseudonym "Hâdî". The manuscript, which is a single copy and author's own handwriting, consists of a prose introduction and a poem written in kasîde verse style. In the introduction, it is mentioned that this letter was presented to "Fuad Pasha" and was written as a nazîre to the poet "Nefî", who had passed away before. There is no information about this work and its poet, other than the ones given above. Another purpose of this article is to determine the real name of the poet with the pseudonym Hâdî, who is the author of the manuscript, and to answer the question of who Fuad Pasha is, to whom the work is presented. As a result, based on some clues given in the letter about Fuad Pasha's life, it has been determined that the work was written for Keçecizâde Fuad Pasha, one of the great statesmen of the Tanzîmât period, and that Hâdî was a poet named Ali Hâdî, who lived in the same period. In addition, in our study, we focused on manzum mektup in Turkish literature and gave some information about its style, genre, language, expression and style. We also quoted the entire *Young Osman Kasida* by Nefî, which we determined to be the ground poem for the manzum mektup, and we wrote the original text of the letter with the transcription method.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Manzum Mektup, Nazîre, Hâdî, Nefî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
E-Posta: nesrin.yalcine@deu.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7685-805X>.

Giriş

1. Nazîrenin Tanımı ve Özellikleri

Özellikle meşhur şâirlerin şiirlerinin örnek alındığı, onlar gibi ustaca şiir yazabilme ve beğenilme çabasıyla kaleme alınan nazîreler, İslâm etkisindeki Türk edebiyatının en önemli türleri arasında yerini almıştır. Adeta bir edebiyat okulu görevi üstlenen ve yüzyıllar boyu devam etmiş olan bu türün birçok örneği verilmiş, nazîreler ayrı birer mecmua teşekkül ettirecek kadar yekûn oluşmuştur.

Nazîre, çoğunlukla gazel, kasîde, mesnevî gibi nazım şekillerinde yazılmış bir manzumeye farklı bir şâirin aynı nazım şekli, vezin, uyak ya da redif ile bir benzerini yazması şeklinde tanımlanmıştır.¹ Edebiyatımızda nazîre yazma için tanzîr etmek, nazîre demek, cevap vermek ifâdeleri kullanılmıştır.² Nazîrede örnek alınan şiire “zemin veya model” şiir denmektedir. Tartışmalı ve istisnaları olmakla birlikte, bir şiirin nazîre sayılabilmesi için zemin şiir ile aynı vezin ve kafiyede yazılması ya da ifâde ve konu birliği olması gerekmektedir. Nazîre şiir, zemin şiirin seviyesine ulaşabilmeli hatta her bakımdan zemin şiiri geçebilmelidir. Bazen de nazîre yapan şâirin niyetini ve model aldığı şâiri ve eserini lâfzen zikretmesi veya zemin şiirin bir mısraını tazmîn etmesi yeterli görülmüştür.³

2. Türk Edebiyatında Mektup

Mektup, neredeyse yazının tarihi kadar eski bir nazım türüdür. Tarih boyunca insanoğlunun gerek haberleşme gerekse fikirlerini yahut estetik duygularını ifâde aracı olarak yazdığı mektuplar, hemen her milletin edebiyatının önemli bir edebî türü olma özelliğini haizdir.

Eski Türklerde “mektup” kelimesinin karşılığı olarak hükümdarlara ait resmî mektuplara “yarlıg”, şâirlerin ya da halktan kişilerin özel mektuplarına ise “bitig” denmiştir. İslâm öncesi Türk döneminin tarih, kültür ve dil vesikaları hüviyetinde olan, edebiyat tarihimizin bilinen en eski resmî ve özel mektup örnekleri

¹ Kemal Yavuz, “Türk Şiirinde Nazire”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/10 (2013), 359–424.

² M. Fatih Köksal, “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, *Diriözler Armağanı - Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı* (Ankara: Bizim Büro Basımvevi, 2002), 216–218; M. Fatih Köksal, “Nazire-Türk Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/456.

³ Köksal, “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, 220–221.

Göktürk ve Uygur hatta Hun devrine kadar uzanmaktadır.⁴

İslâm sonrası Türk edebiyatı döneminin ilk ve en önemli mektup örneğini Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* (1069/1070) adlı eserindeki sembolik karakterlerin ağzından yazılmış 4 manzum mektup teşkil etmektedir.⁵

İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in İslâm dînini tebliğ için yazdığı mektuplar mâlumdur.⁶ Kendisine İslâm peygamberini örnek alan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî⁷, Hüseyin Lâmekânî⁸, Şeyh Aziz Mahmûd Hüdâyî⁹, Hasan Sezâî¹⁰, Niyâzî-i Mısırî¹¹ gibi pek çok mutasavvîf şâir de devlet büyüklerini, din adamlarını, başka tarikat liderlerini, dost ve akrabalarını irşat için mektup yazma geleneğini sürdürmüştür. Şâir, müellif ve tarikat büyükleri gibi kişilerin yazdıkları da "mektup" diye adlandırılmıştır. Bu mektuplar "Mektûbât" adı altında toplanmıştır.

Edebiyatta "İnşâ" sanatlı yazılmış nesirdir. Ayrıca Türk edebiyatında süslü olarak yazılmış resmî ya da özel mektuplar da "inşâ" adını alırken bu mektupların sahibine "münşî" denmiştir. "Münşeât Mecmûaları" bu tür mektupların ve süslü nesirlerin toplandığı eserlerdir.¹² Bu mektupların pek çoğu kâtiplere ve çeşitli makam sahiplerine hitaben yazılmış arz-ı hâl, istidâ ve tezkere gibi resmî mektuplardır.¹³

Türk edebiyatında varaka, varakpâre, kâğıt, tezkere, kâime, âriza, şukka, nâme, uhuvvetnâme, mevednâme ve muhabbetnâme gibi yazılış amaçlarına göre çeşitli isimler alan mektuplarda zamanla kalıplaşmış biçimler, ifâdeler ve bölümler meydana gelmiştir. Konularına göre mektuplar: arz-ı hâl, cevapnâme,

⁴ Mehmet Turgut Berbercan, "Türk Yazı Dilindeki İlk Manzum Mektup Örnekleri, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, 2/1 (n.d.), 73–77.

⁵ Berbercan, "Türk Yazı Dilindeki İlk Manzum Mektup Örnekleri", 77–81.

⁶ İbrahim Halil Er, *Hz. Muhammed'in Mektupları* (İstanbul: Mevsimler Kitap Yayıncılık, 2017), 1–315.

⁷ Mektûbât için bk. Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, ed. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1963).

⁸ Hüseyin Lâmekânî'nin mektuplarının bir kısmı Süleymâniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Bölümü 800 numaralı *Dîvân* nüshasının 140a-145a sayfaları arasında der-kenarlarda kayıtlıdır.

⁹ Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları için bk. Mustafa Sâlim Güven, "Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2012), 105–142.

¹⁰ Hasan Sezâî-yi Gülşenî'nin Mektupları için bk. Hasan Sezâî-yi Gülşenî, *Mektûbât-ı Hasan Sezâî-yi Gülşenî*, çev. Cezair Yazar (İstanbul: Buhara Yayınları, 2014).

¹¹ Niyâzî-i Mısırî Hüdâyî'nin Mektupları için bk. Mustafa Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/168.

¹² İ. Çetin Derdiyok, "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 9/731–732.

¹³ Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972), 3.

davetnâme, müzekkere, niyâznâme, takriz, taziyenâme, tebriknâme, tehniyenâme, teşekkür, tezkere, vb.¹⁴ çeşitlerine ilaveten tehniye, talebnâme, şefkatnâme, dâvet, cevap, muhabbetnâme, şikâyet, ilâm, iyâdet şeklinde de gruplara ayrılmıştır.¹⁵

Mektuplar ilk olarak “elkâb” denilen bir bölümle başlar, padişaha, vezire, elçiye, görevliye, emekliye... vb. kime nasıl ve hangi ifâdelerle hitap edileceği kurallara bağlıdır. İkinci bölüm “dibâce”dir. Burada asıl konuya geçilmeden evvel gönderilen kişiye duâlarda bulunulur. Bundan sonra asıl konuya gelinir, mektubun sonunda yine çoğunlukla kalıplaşmış duâlar ve taltifler bulunur. “İmza”larda yazarın mevkiine göre “muhibbiniz”, “muhlisiniz”, “kunuz” gibi sözlere rastlanır.¹⁶ Derdiyok bu tertibi şu şekilde yapar; “elkâb”, “ibtidâ”, “tahallüs”, “talep”, “intihâ”, “duâ” ve “imzâ”.¹⁷

Klasik dönemde “inşâ” denilince Nâbî'nin dâvet mektubu örnekleri ile Nergisî ve Kânî gibi münşilerin eserleri önemli numûnelerdir.¹⁸ 16. yüzyılda Fuzûlî'nin mizah gücünü ortaya koyan sade bir dille yazdığı *Şikâyetnâme* devrin resmî kurumlarının çalışma tarzını eleştiren meşhur bir mektup-eleştiri örneğidir.¹⁹

Dîvân edebiyatı döneminde manzum mektup örnekleri bulunmaktadır.²⁰ Dîvân şâirleri, mesnevîlerinin içerisinde bir anlatım üslûbu olarak mektup yazmışlardır. Bu dönemde Cem Sultan'ın *Cemşid ü Hurşid*, Behiştî'nin *Leylâ vü Mecnûn*, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Yûsuf u Zuleyhâ*, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* ve Şeyh Gâlib'in *Hüsrev ü Aşk* mesnevîleri mektup türünün kullanıldığı bazı örnek eserlerdir.²¹

Müstakil olarak yazılan manzum mektupların pek çoğu 16. yüzyılda görülmektedir. Bağdatlı Rûhî'nin, çağdaşı olan şâirleri sıralayan ve onların hâlini hatırlayan 41 beyitlik *Kaside*'si önemli bir manzum mektup örneğidir.²² Bu dönemde Kânûnî ile Şehzâde Bâyezîd arasındaki manzum mektuplar bilinmektedir. Yine Hafız Ahmed Paşa'nın IV. Murad'a yazdığı "gazel" tarzındaki

¹⁴ Orhan Şaik Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı 274* (Temmuz 1974), 20.

¹⁵ Derdiyok, “Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneğı”, 9/735.

¹⁶ Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, 20–21.

¹⁷ Derdiyok, “Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneğı”, 9/733–735.

¹⁸ Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, 3–4.

¹⁹ Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, 17–20.

²⁰ İ. Güven Kaya, “Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pâre Pâre Ahmet Çelebi İle Lâmiî Arasındaki Manzum Mektuplaşma”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 32 (2007), 115–119.

²¹ Emel Kefeli, “Mektubun Edebiyat Dünyasındaki Yolculuğı” (Erişim 07 Mart 2022).

²² Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, 22.

mektubu bu türün örneklerindedir. Pârepârezâde Ahmed Çelebi ile Bursalı Lâmiî Çelebi'nin birbirlerine yazdığı manzum mektuplar da bunlar arasındadır.²³

Mektup türü II. Mahmud zamanında posta teşkilâtının kurulmasıyla birlikte daha da yaygınlaşmaya başlamış, Abdülmecîd devrinde artmıştır. Abdülazîz (1861-1876) döneminde mektuplarda pul kullanılmış, mektuplar devlet güvencesi altına alınmıştır.²⁴ Dönemin meşhur şâir ve münşîsi Keçecizâde İzzet Molla mektupları ile dikkat çekmektedir.²⁵

Tanzîmat'tan sonra mektup biçim ve içerik açısından daha da gelişmiş; özel mektuplar, resmî mektuplar, tartışma ve eleştiri içerikli mektuplar, mektup-gezi yazıları gibi çeşitleri yazılmaya başlamıştır. Bu devirden itibaren şâirlerin kendi fikirlerini bildirdikleri ya da edebiyat tartışmaları ve eleştirel içerikli pek çok mektup bulunmaktadır. Tanzîmat döneminde edebiyatta meydana gelen değişimler günümüze kadar, mektubun dil ve anlatımının yanı sıra biçiminde de bazı bölümlerin kaldırılması şeklinde tezahür etmiştir.²⁶

1. Manzum Mektubun Şâirinin ve Muhatabı Fuad Paşa'nın Hayatı

1.1. Hâdî'nin Hayatı

Eserde yalnızca Hâdî mahlasının kayıtlı olması hasebiyle eserin şâirinin kim olduğu net değildir. Bununla birlikte yürüttüğümüz çalışmalar neticesinde tespit ettiğimiz 19. yüzyılda yaşamış “Hâdî” mahlaslı şâirler²⁷ arasında Tanzîmat döneminde yaşamış Ali Hâdî (Aliyyü'l-Hâdî) isimli bir şâir ve müellif tespit edilmiştir. Ali Hâdî *Kitâb-ı Makbûl der Hâl-i Huyûl* adındaki Sultan Abdülmecîd (1823-1861)'e takdim ettiği *Baytar-nâme*'nin girişinde kendi hayatı hakkında bilgi vermektedir. Ali Hâdî eserinde, Sultan Abdülmecîd'in kızı Esmâ Sultan'ın hizmetinde çalışan bir ailenin oğlu olduğunu söylemektedir. Ayrıca sadâret mektupçusu ve Meclis-i Vâlâ'nın Tahrîrât-ı Mühimme Odası'nda memur olduğunu dile getirmektedir.²⁸ Kendisinin verdiği bu mâlûmat haricinde Ali Hâdî

²³ Kaya, “Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pâre Pâre Ahmet Çelebi İle Lâmiî Arasındaki Manzum Mektuplaşma”, 115–126.

²⁴ Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları*, 2.

²⁵ Ali Emre Özyıldırım, *Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-Keşân'ı ve Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 1–482.

²⁶ Kemal Demiray, “Tanzimattan Günümüze Değın Mektup”, *Türk Dili Mektup Özel Sayısı 274* (Temmuz 1974), 88-96.

²⁷ Nesrin Sofuoğlu, “Türk Edebiyatında Hâdî Mahlaslı Şâirler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/45* (2020), 44–65.

²⁸ Ali Hâdî, *Kitâb-ı Makbûl der Hâl-i Huyûl* (Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl

hakkında ansiklopedik ve biyografik kaynaklarda başka bilgi bulunamamıştır. Onun hayatı hakkındaki bu bilgiler bizi, Hâdî mahlasıyla kaleme alınmış olan bu manzum mektubun Ali Hâdî isimli bu kişiye ait olduğunu düşündürmüştür.

*Baytar-nâme'*deki şiirlerinden ve manzum mektuptan hareketle Ali Hâdî'nin, dîvân edebiyatı etkisinde yetişmiş bir şâir olduğunu söylemek mümkündür. Kasîde incelendiğinde, Hâdî mahlaslı bu şâirin, Fuad Paşa'yı bizzat gördüğü ve her faaliyetini takip ettiği izlenimi uyanmaktadır. Klasik dönemin son devir şâirlerinden Keçecizâde İzzet Mola (d. 1200/1786-ö. 1245/1829)'nın oğlu olan Keçecizâde Fuad Paşa'nın dönemin ünlü devlet adamı, şâir ve münşisi olduğu nazar-ı dikkate alındığında sadâret mektupçusu, şâir ve müellif olan Ali Hâdî'nin hem klasik edebiyatın ünlü kasîde şâiri Nefî'yi tanzîr etmesi hem de bunu Keçecizâde'ye mektup olarak bir övgü kasîdesi formunda sunması anlaşılabilir. Burada şunu da ifâde etmek gerekir ki Keçecizâde İzzet Molla'nın, bizim nazîre şiirimizin zemin şiiri olan, Nefî'nin *Genç Osman Kasîdesi'*ni tazmîn ettiği "*Kasâid Berây-ı Şehenşâh-ı Âlem*" başlıklı manzûmesi bulunmaktadır:

"Şâh-ı devrâna dimez mi rûh-ı Osmân-ı şehîd (İzzet Molla)

Bir gazâ itdün ki hoşnûd eyledün Peygamber'i (Nefî)

Han Murâd ol kahramana böyle itmez mi hitâb (İzzet Molla)

Âferîn ey rûzgârün şeh-süvâr-ı saf-deri (Nefî)"²⁹

Nefî'nin aynı şiirine, nazîre olan bu manzum mektup örneğinin mensur girişinde Hâdî, Fuad Paşa'ya hitaben yazdığını şöyle ifâde etmiştir:

*"Vezîr-i mu`azzam-ı pâdişâhî şîr-i nefham-i şehen-şâhî hürşîd-i vahîd-i evc-i ekârim nâhîd-i sa'id-i burc-i mekârim hûrez-ı pâzû-yı dîn ü devlet ve heykel-i sâ'id-i fevz ü nuşret el-kâ'im bi-emri'l-cihâd nâzım-ı menâzım-ı ümûru'l-ibâd devletlü Efendim Fu'âd Paşa Hâzretlerini murâd iderek Nefî merhûmü tanzîran taqdîm-i piş-gâh-ı me`âlî-i tibârları kıılınan nâme-i inkiyâdimuzdur."*³⁰

Yukarıda da bahsedildiği üzere Fuad Paşa'yı övmenin yanında bu büyük devlet adamının neredeyse tüm icraatlarının kronolojisini vermesi sebebiyle eser,

Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 42 Kon 5254/1, ts.), 3+1b-30b; İbrahim Boy, *Hâdî'nin Baytarnamesinin Söz Varlığı Yönünden İncelenmesi (Giriş, İnceleme, Sözlük ve Dizin, Tıpkıbasım)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

²⁹ Ferhat Korkmaz, "Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 3/Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı (2017), 79.

³⁰ Hâdî, *Manzum Mektup* (İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, 555, ts.), 1b.

edebî olmasının yanı sıra tarihsel bir önemi de haizdir. Bu sebeple şâirin ve eserin tarihî ve edebî bağlamda yerinin tespit edilebilmesi, tam anlamıyla ve doğru şekilde anlaşılabilmesi bakımından, Fuad Paşa'nın hayatının ve faaliyetlerinin de gerektiği şekilde detaylandırılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

1.2. Keçecizâde Fuad Paşa'nın Hayatı

Tanzîmat dönemine damgasını vuran bir sadrâzam ve devlet adamı olan Keçecizâde'nin asıl adı Mehmed Fuad'dır.³¹ 1230/1815'te İstanbul'da doğmuştur.³² Annesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa soyundan Hibetullah Hanım'dır.³³ Babası meşhur bir şâir olan Keçecizâde İzzet Molla'dır.³⁴ Mehmed Fuad ilmiye tahsilinde Farsça ve Arapça, Mekteb-i Tıbbiyye'de ileri seviyede Fransızca öğrenmiştir.

Fuad Efendi, 1837-1839 yıllarında müderrislik, Bâbiâli Tercüme Kalemî'nde Hâcegânlık, Umûr-ı Nâfia Meclisi İkinci Kâtipliği, Bâbiâlî Mütercim-i Evvelliği görevlerinde bulunmuştur. Londra'da Sefâret Başkâtipliği ve Maslahatgüzarlık yapmıştır.³⁵ 1844 yılında Orta Elçi olarak Madrid ve Portekiz'e gönderilen Fuad Efendi 1845-1848 yılları arasında Dîvân-ı Hümâyün Tercümanlığı, Rütbe-i Ülä Sınıf-ı Evveli ve Dîvân-ı Hümâyün Âmedciliği görevlerine getirilmiştir. Fuad Efendi 1848'de Avusturya'ya karşı Macarlar'ın başlattığı bağımsızlık hareketleri Eflak'a sığıncı asayişini sağlamak için evvela Bükreş'e, ardından Rusya'ya karşı Lehler de ayaklanınca Osmanlı Devleti'ne sığınan bazı Macar ve Leh milliyetçileri yüzünden Avusturya ve Rusya'nın savaş tehdidi yüzünden Fevkalâde Murahhas Büyükelçi sıfatıyla Rus Çarı'na gönderilmiştir. Fuad Efendi meseleyi barış yoluyla çözmeyi başarınca 1849'da Bâlâ rütbesi ile sadâret Müsteşarlığına atanmıştır.³⁶

Fuad Paşa 1852'de Mısır'a gönderilmiş, buradaki başarısı padişah tarafından takdir edilince, Mısır dönüşü Hâriciye nâzirliği'ne getirilmiştir. 1853 Kırım Harbi'nde Yunanlılar'ın, Epir'de Yanya ve Tesalya'da Tırhala bölgelerini tehdide

³¹ Orhan F. Köprülü, *Türk Klasikleri: Yunus Emre'den Aşık Veysel'e* (İstanbul: Döşar Yayınları, 1974), 3, 283-298; Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa'nın Sadârete Yazılmış Bir Tezkiresi", *Türk Kültürü* 14/161 (1976), 280-290; Orhan F. Köprülü, "Sadrazam Keçecizâde Fuad Paşa Hakkında Yeni Notlar", *Türk Kültürü* 13/150 (1975), 215-217; Orhan F. Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/202-205.

³² Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", 202.

³³ Yılmaz Öztuna, *Keçecizâde Fuat Paşa* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 91.

³⁴ İbrahim Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).

³⁵ Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", 13/202.

³⁶ Öztuna, *Keçecizâde Fuat Paşa*, 7-17.

başlamaları üzerine meselenin çözümü için görevlendirilmiştir. Fuad Efendi, 1854'te Yanya'yı işgalcilerden kurtarmıştır.³⁷ Hâdî, Fuad Paşa'nın bu başarısını manzum mektupta şöyle ifâde etmiştir:

Şöhret ü şānuñla teslîr eyledüñ dünyāyi sen

Rūmilî'nde indirüp Efrāsiyāb u Ḥayder'i (9)

Eyleyüp tevcîh `inān-ı raġbeti tā Yānya'ya

Olduñ ol illerde cünd-i nuşretüñ ser-`askeri (10)

Fuad Paşa 1858'de tekrar Hâriciye nâzırı olmuştur. Eflâk-Boğdan'ın yeni idaresi için toplanan Paris Kongresi'ne katılmıştır. Fuad Paşa'nın nâzırlığı sırasında ele aldığı diğer önemli konu ise Lübnan sorunudur. 1860'ta Fransızların kıskırtmasıyla Cebel-i Lübnan'da yaşayan Dürzîlerle Mârûnîler arasında Lübnan olayları başlayınca Lübnan'a göndermiştir. Beyrut'a vardığında olayların Şam'a da sıçradığını öğrenen Fuad Paşa öncelikle Beyrut'tan Şam'a geçerek Şam meselesini ele almıştır. Olaylarla ilgisi olanları idam ettirip, Şam Valisi Müşir Ahmed Paşa'yı ve yandaşlarını kurşuna dizdirerek ayaklanmaları bastırmıştır. 1861'de imzalanan anlaşma ile Cebel-i Lübnan muhtar bir idâreye kavuşmuş ve Fransızlar'ın Cebel-i Lübnan'ı terk etmesi sağlanarak, Suriye'nin Osmanlı'da kalması sağlanmıştır.³⁸ Bu olay manzum mektupta şu beyitle anlatılmıştır:

Olda bir iş mi bi-ḥamdî'llāh ki şandı her gören

Şām u Lübnān vaġ`asında āfitāb-ı maḥşeri (17)

Kūh-ı Lübnān kim kūnām-ı leşker-i rübāh iken

Ṭutdılar şîr-i ner-i ħahruñ görüp sâḥilleri (21)

Eyleyüp taḥvîl-i burc-ı enbiyā Ḥaġ maṭla`uñ

Neyyir-i şānuñla oldı rüşenā Şām illeri (22)

Suriye'de bulunduğu sırada Sultan Abdülmecîd'in vefâtı üzerine Abdülazîz (1861-1876)'in tahta çıkışı ile Fuad Paşa, 1861'de onu önce Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Âlî-yi Tanzîmat reisliğine, ardından dördüncü kez Hâriciye nâzırlığına, ardından sadrazamlığa getirmiştir. Daha sonra da Abdülazîz'in ısrarıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye reisliğine getirilmiştir.³⁹

1863'te Abdülazîz'in Mısır'a yapacağı seyahatte padişaha refakatçi olmasına

³⁷ Öztuna, *Keçecizade Fuat Paşa*, 18-29.

³⁸ Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", 13/203.

³⁹ Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", 13/203.

karar verilince de seraskerliğe nakledilmiştir. Abdülazîz'in İzmir'de îrâd ettiği nutku hazırlamış, İstanbul'da düzenlediği törenle de Sultan'ın takdirini iyice kazanmış, böylelikle Osmanlı tarihinin ilk "Yâver-i Ekrem" unvanına lââyık görülmüştür. Fuad Paşa seraskerlik görevinin yanı sıra ikinci defa sadrâzamlığa getirilmiştir.⁴⁰ Yaşanan birtakım anlaşmazlıklardan ötürü 1866'da Abdülazîz tarafından görevden alınmışsa da 1867'de beşinci defa hâriciye nâzırlığına getirilmiştir. Fransa'nın Nice şehrinde 29 Şevval 1285 (12 Şubat 1869) yılında vefât etmiştir. 28 Şubat 1869'da Sultanahmet'de kendi adına yaptırmış olduğu caminin yanına defnedilmiştir.⁴¹

Fuad Paşa 54 yıllık kısa hayatında çok önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Hekimlik, tercümanlık, Dîvân-ı Hümayün kâtibliği, seraskerlik, Tanzîmât Meclisi reisliği, yâver-i ekremlik, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye reisliği, beş kere hâriciye nâzırlığı, iki kere sadrazamlık yapmış önemli bir siyasetçidir.⁴² Fuad Paşa ve ailesi Mevlevî tarikatına müntesiptirler.⁴³

Gazelleri, kıtaları ve nazîreleri bulunan Fuad Paşa'nın tarih düşürdüğü de görülmektedir.⁴⁴ Şiirlerinde aynı başarıyı göstermemekle birlikte Fuad Paşa'nın güçlü bir münşî olduğu, özel ve resmî mektupları ile lââyihalarından anlaşıldığı gibi çağdaşları tarafından da kabul edilmektedir.⁴⁵ Çok nüktedân olan Fuad Paşa'nın, fıkraları bugün bile malûmdur.⁴⁶

2. Manzum Mektup Örneğinin İncelenmesi

2.1. Eserin Yazıldığı Tarih

Hâdî'nin manzum mektubun giriş kısmında "...devletlü Efendim Fu'âd Paşa Hâzretlerini murâd iderek Nef'î merhûmî tanzîran taqdim-i piş-gâh-ı me'âlî-î'tibârları kılınan nâme-i inkiyâdımızdur" şeklindeki ifâdesinden anlaşıldığı üzere "devletlü" ibaresi ile ibtidâ eden bu manzum mektup Hâdî'nin, Fuad

⁴⁰ Ali Haydar Bayat, *Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa'nın Nesirleri, Şiirleri, Nükteleri, Hakkında Yazılan Şiirler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1988), 15–16.

⁴¹ Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", 13/204.

⁴² Bayat, *Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa'nın Nesirleri, Şiirleri, Nükteleri, Hakkında Yazılan Şiirler*, 17.

⁴³ Köprülü, "Keçecizâde Fuad Paşa", 13/205.

⁴⁴ Bayat, *Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa'nın Nesirleri, Şiirleri, Nükteleri, Hakkında Yazılan Şiirler*, 86-91.

⁴⁵ Bayat, *Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde*, 92–95; Fatma Âliye Hanım, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul: Pinar Yayınları, 1994), 129–132.

⁴⁶ Bayat, *Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde*, 21–24.

Paşa'ya bağlılığını bildirmek amacıyla takdim ettiği bir nev'i "muhabbetnâme" örneğidir.

Kasîdenin nihayetindeki "*Bâkî mebâd ân ki ne-İy'âhed beķâ-yı tû.*" (Senin bâkî olmanı istemeyen bâkî olmasın) şeklindeki "intihâ" cümlesinden, Fuad Paşa'nın mektup yazıldığı halen hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre manzumenin içeriğini ve Fuad Paşa'nı Abdülazîz'in tahta geçtiği ve Fuad Paşa'nın da İstanbul'da bulunmadığı bu döneme rastlaması mümkündür.

Düşmeden bilmez felâketle düşünce bi'l'akis

Naķş-ı püşt-i pâ şanur nev-câh olanlar aķteri (36)

Bakmadı nân ü nemek ķadri bilüp bu bendeñe

Maţbaķ-ı cüduñ olanlar girye-i ģâkisteri (37)

Ķiyetim bilmezleri ta'yîb 'abeş kim fi'l-meşel

Ķevherîden ģayrı bilmez kimse ķadr-i ģevheri (38)

Sâye-i luţfuñda beñzermiş Sitanbul cennete

Sensiz ey tob-[ģânesi] maģzâ ki bir yangın yeri (39)

Oldıģımçün müstażill-i sâye-i cüduñ yine

Tab'ıma geldi cellâdın geldigim günden beri (40)

Fuad Paşa'nın ikinci sadâret görevi ise 1863-1866 yıllarıdır. Fuad Paşa 1863 yılında birkaç aylığına Sultan'ın refakatçısı olarak Mısır'da bulunmuştur. 1866'da ise Fuad Paşa, Sultan ile yaşadığı bir anlaşmazlıktan ötürü sadrâzamlıktan azledilmiştir. Eserin bu dönemde yazılmış olması ihtimali, yukarıda açıkladığımız sebeplerden dolayı, daha zayıf gözükmetedir. Yine de eserin, Fuad Paşa'nın 1869 yılındaki vefâtının öncesinde, özellikle 1861 yılı daha kuvvetli ihtimal olmakla birlikte, Fuad Paşa'nın sadâret yılları olan 1861-1863/1863-1866 tarihleri arasında yazılmış olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Eserin Nüsha Tavsifi

Makalemizin konusu olan Hâdî mahlaslı bir şâir tarafından Fuad Paşa'ya sunulmuş el yazması nüsha Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi 555 numarada kayıtlıdır. Eser, kütüphane tespit fişinde "*Manzum Mektup*" olarak kaydedilmiştir. Müellifinin ismi "*Hâdî*" yazılmış ve mülâhazat kısmına da "*müellif hattı olması muhtemel*" notu düşülmüştür. Rik'a hatla manzum bir

kasîde şeklinde kaleme alınmış olan eserin 1b sayfasının en başında tuğra şeklinde “*Hüve'l-Mu'înü'l-Kerîm*” yazan bir istif bulunmaktadır. Eserin başlangıcında Fuad Paşa'ya sunulan bir mektup olduğunu, aynı zamanda Nef'î merhuma nazîre olarak yazıldığını ifâde eden mensur bir giriş yer almaktadır. Daha sonra da Fuad Paşa'nın övüldüğü kasîde başlamaktadır. Yazma yalnızca 4 varaklık bir eser olup 1a sayfasında Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi mührü ve kurşun kalemle yazılmış kütüphane kayıt bilgileri dışında başka hiçbir mühür ya da kayıt bulunmamaktadır. Mensur giriş ve elli beyitten müteşekkil kasîde 1b ile 3b arasındadır, nüshanın son yaprağı boş bırakılmıştır. Elli beyitten müteşekkil kasîde 1b ile 3b arasındadır, 4a ve 4b boştur. Âharlı mine beyaz kâğıda yazılmıştır, her sayfada ikişer sütun halinde 15 satır vardır. Kâğıt ebadı 198x136 mm. yazı ebadı 146x91 mm. ölçülerindedir. Kayıtlarda ciltsiz olduğu belirtilen eser, sonradan koruma amacıyla olduğunu düşündüğümüz, kırmızı kendinden kabartmalı basit bir malzeme ile ciltlenmiştir.

Baş: “Ey zamānuñ Āsaf-ı śāhib-i Yezd-i bihteri
Ve'y cihānuñ dāver-i dād-āver-i dīn-perveri”

Son: “Sāķi-[i] dehr öyle mi śunsun aña kim teşnesi
Eylesün her anda bir feyz ü fütūhūñ mażharı
Bāķi mebd ān ki ne-ḥ'āhed beķā-yı tū.”

2.3. Eser İncelemesi

Hâdî'nin eserinin mensur girişindeki “*Nef'î merḥūmî tanzîran*” ibaresi Hâdî'nin eserinin aynı zamanda 17. yüzyılın ünlü kasîde ustası Nef'î (d. 980/1572-ö. Şaban 1044/Ocak 1635)⁴⁷ merhuma nazîre olduğunu beyan etmektedir. Buna göre Nef'î Dîvânı incelendiğinde Sultan II. Osman (ö. 1031/1622)'in cihatlarının övüldüğü “*Kasîde-i Ālü'l-âl der-Târîf-i Cihâd-ı Sultân Osmân*” başlıklı 64 beyitlik “kasîde” “model ya da zemin şiir”dir. “*Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün*” kalıbı ile kaleme alınmış olan manzumede “er” kafiyesi ve “i” redifi tekrarlanmaktadır.

Nazîre şiirin usulleri arasında lâfzen zikretme, nazım şekli, vezin, kafiye, dil ve ifâde yönünden aynı olması gibi unsurlar bulunduğunu zikretmiştik. Hâdî, Nef'î'ye nazîre yaptığını belirtmektedir. Hâdî'nin kasîdesi ise 50 beyit olup zemin şiir olan *Genç Osman Kasîdesi* ile aynı vezin ve kafiye ile yazılmıştır.

⁴⁷ Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Eser, 2018), 1–7.

Zemin şiir ile nazîre şiirdeki beyitler sayı, sıralama ve karşılıklı benzerlik açısından birbirleriyle eşleşmemektedir. Fakat zemin şiir ile nazîre şiir arasında dil, ifâde ve konu birliği bulunmaktadır. Özellikle kullanılan mazmunlar ve kelimeler arasında büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Buna birkaç örnek vermek gerekirse:

Ser-firâz itdüñ *livâ'ü'l-ğamd-i dîn-i Âhmed'i*

Kâfire gösterdüñ el-ğakğ dest-bürd-i Ğayder'i (Nef'i, 3)

Böyle olsun intikâm almağ olursa el içün

Eyledüñ dil-şad u hürrem rûh-i pâk-i Ğayder'i (Hâdî, 24)

Tîğüña n'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtażâ

Bir ğazâ itdüñ ki Ğoşnüd eyledüñ peygamberi (Nef'i, 4)

Ağz-ı târ-ı ğazret-i Yahyâ vü Muhyi'd-dîn idüp

Şer'uñ infâziyle Ğoşnüd eyledüñ peygamberi (Hâdî, 23)

Kâm-kârâ şafderâ şâhib-kırân Şâhen-şehâ

Ey serîr-i 'adl ü dâduñ dâver-i dîn-perveri (Nef'i, 38)

Âşafâ 'âlî-tebârâ 'âdilâ dâd-âverâ

Ey sipihr-i 'adl ü dâduñ mihr-i 'âlem-perveri (Hâdî, 32)

Hâdî'nin kasîdesi ilk 6 beyitte, klasik edebiyatta şâirlerin dönemin vezirini övmek için seçtikleri, Hz. Süleyman'ın veziri olan İsrailoğulları'ndan Âsaf b. Berhiye için kullanılan "Âsaf" mazmununu işlediği bir "nesib" bölümü ile başlamaktadır. Bu mazmuna bağlı olarak kullanılan, ilm-i simyâ, İsm-i A'zam, Belkis, sâhib-i tedbîr, hüsn-i tedbîr, sâhib-i re'y, idâre-i devlet, gibi kelimelerin bazılarının da kullandığı görülmektedir. 7. Beyitte Fuad Paşa'nın ismini zikrederek "girizgâh" yapan şâir, Fuad Paşa'nın adaletini, devlet işlerindeki başarısını ve icraatlarını övdüğü "medhiye" ile devam eder. Hâdî, 31. beyitte "fahriye"den evvel birkaç övgü beyti daha söylemeyi uygun gördüğünü ifâde etmektedir. Arz-ı hâl ihtivâ eden 36-40. beyitlerde şâir, Fuad Paşa'nın adaletine ve himayesine sığınmaktadır. 41-48. beyitlerde "gazeliyât" bölümü yer almaktadır. Gazelin son beytinde şâirin mahlası zikredilmektedir. Son olarak 49-50. beyitler "duâ" bölümüdür.

Hâdî eserinde dîvân edebiyatının mazmunlarını ve edebî sanatlarını ustaca kullanmaktadır. Bunun yanı sıra anlatım unsurları olan atasözü, deyim, âyet

ve hadis alıntıları da bulunmaktadır. Zemin şiir ile bu bakımdan da benzerlikler görülmektedir:

Şafder-i kişver-güşâ ki cenge çıkdıkça olur

Cebra'îl *innâ fetahñâ*⁴⁸-h^vân-ı tîğ u miğferi (Nef'î, 25)

Rezmiñe *innâ fetahñâ*⁴⁹-h^vân olup rûh-ı Bilâl

Eyledi imdâd-ı rûhânî velîler serveri (Hâdî, 29)

3. Manzum Mektup Örneğinin Zemin Şiirinin ve Nazîre Şiirin Transkripsiyonlu Metni

3.1. Zemin Şiir

“KAŞİDE-İ 'ĀLŪ'L-'ĀL DER-TA'RĪF-İ CĪHĀD-I SULṬĀN 'OŞMĀN

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Āferin ey rûzigâruñ şeh-süvâr-ı şafderi
'Arşa aş şimden girü tîğ-ı Şüreyyâ cevheri
- 2 Pâre-i elmâsdur seng-i fesânı n'eyler ol
Çarha çekme bir daħı şemşir-i vâlâ gevheri
- 3 Ser-firâz itdüñ *livâ'ü'l-ḥamd*⁵⁰-i dîn-i Aḥmed'i
Kâfire gösterdüñ el-ḥaḥḥ dest-bürd-i Ḥayder'i
- 4 Tîğuña n'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtażâ
Bir ġazâ itdüñ ki ḥoşnûd eyledüñ peygamberi

⁴⁸ *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا* “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” Kurân Diyanet (Erişim 16 Mayıs 2022), el-Fetih 48/1.

⁴⁹ el-Fetih 48/1.

⁵⁰ “Livâü'l-hamd terkibi Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamakla birlikte müteahhir dönem İslâmî eserlerde İsrâ sûresindeki bir âyette geçen (17/79) 'makâm-ı mahmûd' terkiibiyle bağlantı kurup bazı hadis rivayetlerine dayanmak suretiyle bu tabir literatüre mal edilmiştir.” bk. Salih Sabri Yavuz, “Livâü'l-hamd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2003), 27/200.

- 5 Eyledüñ bir hamlede berbād mülk-i düşmeni
Gerd-i rahşuñ gerçi kim sedd itdi rāh-ı şarşarı
- 6 Māh-ı nev şanma felekde göricek peykāruñı
Ditredi Behrām elinden düşdi zerrīn hānçeri
- 7 Ol kadar kıan dökdi şemşirüñ ki `akısiyle anuñ
Kāse-i yāķūta döndi künbed-i nīlūferi
- 8 Ğamze-i hūbān gibi cārī ucundan yine hūn
Böyle kıalursa eger yek-reng ider baħr u beri
- 9 Belki ğarķ-ı baħr-ı hūn olurdı fülk-i dil gibi
İtdiĝince tıĝ-ı hūn-efşān ile cevlängeri
- 10 Şuķķa-i rāyāt-ı baħtuñla rikābuñ olmasa
Keştī-i nüh-āsumānuñ bādbān u lengeri
- 11 Berķ uran destüñde tıĝ-ı pür-güher midür yaħud
Eyledi deryāya ğavķa āfitāb-ı hāveri
- 12 Bir avuķ gevhher şaçardı `āleme ğüyā kefüñ
Şaldıĝınca düşmene ğāhī muraşşā` şeşperi
- 13 Bir `aceb deryādur ordu-yı hümāyūnuñ senüñ
Kim ğabāb-ı ber-ķarār olmuş aña her ķāderi
- 14 Mevc-i pey-der-peydür ol baħra sipāh-ı şaf-be-şaf
Bir neheng olsa n'ola her řob-ı ejder-peykeri
- 15 Her alay bir mevc-i řūfān-ķızidir anuñ n'ola
Ħār u Ħas gibi önünce ķaçsa kāfir `askeri
- 16 Ğün gibi tenhāda ķıķsañ tıĝ ile meydāna sen
Kārger düşmez sipāh-ı düşmenüñ řūr u řeri

- 17 Şeb-çerâğ-ı dîn ü devletdür vücûduñ hıfz için
Kât kât olmuş ejdehâdur heft-çarh-ı çenberi
- 18 Karşu tûrmaz saña şimden soñra bu ikbâl ile
Düşmenüñ ger kaħraman olsa ser-â-ser leşkeri
- 19 Böyle âğâz eylesün şimden girü elkâbına
Câmi'-i nüh-ķubbe-i kevnüñ hâtib-i minberi
- 20 Āfitâb-ı baħr u ber şâhib-ķırân-ı şark u ġarb
Şeh-süvâr-ı nâmver râyet-ğüşâ-yı safderi
- 21 Āsumân-ı devletüñ hūrşid-i ķudsî pertevi
Bezm-gâh-ı şevketüñ Cemşid-i Hūrşid efseri
- 22 Naķd-i vaķt-i salţanat ser-mâye-i emn ü emân
Destġir-i dîn ü devlet kâm-baķş-ı serveri
- 23 Şâh-ı vâlâ rûtbe 'Oşmân Hân-ı Ġâzî kim felek
Görmemişdür böyle bir şâhen-şeh-i cengâveri
- 24 Şeh-süvâr-ı 'âlem-ârâ ki revâdur olsa ger
Na'-ı mîh-ı raķş-ı çarh-uñ âfitâb u aħteri
- 25 Şafder-i kişver-ğüşâ ki cenge çıķdıķca olur
Cebra'il *innâ fetahñâ*⁵¹-h'vân-ı tiġ u miġferi
- 26 Pâdişâh-ı 'âdil ü 'âlî-neseb ki yaraşur
İtse ger serheng ü derbân Keyķubâd u Ķayser'i
- 27 Şehriyâr-ı âsumân mesned kim olmuş tâ ezel
Secde-gâh-ı tâc-dârân-ı cihân hâķ-i deri

⁵¹ el-Fetih 48/1.

- 28 Şeh-nişîn-i nüh revâk-ı âsumândur mesnedi
'İyd-gâh-ı heft-iklîm-i cihândur kişveri
- 29 Mesned-i iclâlinüñ rif'at bir ednâ pâyesi
Dergeh-i ikbâlinüñ devlet kadîmî çâkeri
- 30 Her ne işlerse zamâne tâbi'-i endîşesi
Her ne emr eylerse devrân bende-i fermân-beri
- 31 Virse şab'-ı âteşe ger berç-ı tîg-i terbiyet
Ma'deni elmâs iderdi tûdeyi hâkisteri
- 32 'Adli ger ârâyiş-i bezm-i cihân itse olur
Şem'a şeh-perrüñ-le pervânenüñ bâl ü peri
- 33 Ol kadar âsûde 'âlem sâye-i 'adlinde kim
H'âb-gâh eyler gâzâle pehlev-i şîr-i neri
- 34 İtse ger hâşiyet-i hıfzı sirâyet 'âleme
Tarh olurdu şafha-i âb üzre naşş-ı Āzer'i
- 35 'Aksidür anuñ felekde hırmen-i encüm değıil
Şaçdı dest-i luţfi hâke ol kadar sîm ü zeri
- 36 Yazsa vaşf-ı nükhet-i hulkuñ virirdi 'âleme
Gerd-i hâk-i pây-ı hâme bûy-ı müşk-i ezferi
- 37 Kadr-i hâk-i kûy-ı ahlâkın bilürdi rûzgâr
Birbirine eylese âğışte müşk ü 'anberi
- 38 Kâm-kârâ şaf-derâ şâhib-kırân Şâhen-şehâ
Ey serîr-i 'adl ü dâduñ dâver-i dîn-perveri
- 39 Sihr iderdim medhine geldikçe ammâ n'eyleyim
Eylemiş Hakk vaşfuñı kayd-ı taşavvurdan berî

- 40 'Aczime bir hüccet alırdım eger ehl olsalar
Rûzgâruñ yâvesencân-ı fazîlet-güsteri
- 41 'Acizim haq üzere evşâfuñda hâlâ kim benim
'Âlem-i endîşenüñ 'allâme-i dânişveri
- 42 Belki kânûn-ı sühânda hall ü 'aqd-ı nüktede
Hikmet-i fikr ü hıyâlüñ feylesof-ı ekberi
- 43 Hasb-ı hâlimdür huşûşâ lâf u da'vâ ber-ıtaraf
Gerçi şâhib-lâf olur erbâb-ı tab'uñ ekseri
- 44 Ben öğünmem kadrim erbâb-ı dil ü dâniş bilür
'Ârifim düşmez baña lâf u güzâf-ı serseri
- 45 Hâmem ol mu'ciz-tırâz-ı şad-hezârân pîşedür
Kim nazîr olmaz aña illâ Kelim'üñ ejderi
- 46 Harfidür mecmû'a-i esrâr-ı dîvân-ı Kemâl
Noqtasıdur mühre-i dâğ-ı derûn-ı Enveri
- 47 Tab'im ol büt-hânedür ki sûret-i dîvârınuñ
Taşa kâr eyler hadeng-i gamze-i nâzikteri
- 48 Nice şûret feyz-i enfâsımla cân balsa olur
Her biri şehri dilüñ bir 'âlem-ârâ dilberi
- 49 Her hıyâlim bir 'arûs-ı nâz-perverdür benim
Kim bu 'âlemden değıl esbâb-ı zîb ü zîveri
- 50 Mûy-ı gîsü-yı melekdür târ u pûd-ı câmesi
Pâre-i pîrâhen-i hûr-ı cinândur mu'ceri
- 51 Bâde-i idrâkimüñ tevhîd-i ser-cüş-ı hıvı
Sâki-i endîşemüñ tahkîk-i dürd-i şâğarı

- 52 Hâmemüñ rāh-ı sülük-ı fitne hıtt-ı sāyesi
Şi'rimüñ hıbl-i metin-i feyz tār-ı mıştarı
- 53 Kānde ben kānde yine ta'rif-i şāh-ı nüktedān
N'eyleyim zıbt idemem endiše-i zūrāveri
- 54 Fikr-i evşāfuñ ğidā-yı rūhdur endişeme
Dil helāk olur ger olursam o sevdādan berī
- 55 Cevher-i iksir-i medhūñ tarh idince reşkden
Eyerim her lahza endişemle ceng-i zergerī
- 56 Korkarım hem āfitāb-ı kīmyāger tuymasun
Yoħsa biñ şevkile olur ol daħi bir müştērī
- 57 Zerresin mihre ğubārın rüzgāra ki virür
Cevheriyim ben cihāna virmem öyle gevheri
- 58 Böyle cevher var elimde n'eyleyim dünyāyı ben
Başına çalsın felek āyine-i İskender'i
- 59 'Ālemi teşhīr için hıatem ne lāzım tab'ıma
Ben Süleymān-ı hayālim n'eyleyim engüşteri
- 60 Her ne dersem İsm-i A'zam gibi olur kārger
Ol kadar ta'zīm ile diñler sözüm ins ü perī
- 61 Başla şimden soñra ey Nef'i duā-yı devlete
Bir du'ā it ki ola hüsni-kabülüñ mazharı
- 62 Eyleye tā Hüsrev-i şāhib-kırān-ı şark u ğarb
Eşheb-i zer pāleheng-i şubh ile cevlängeri
- 63 Hakk ser-efrāz eylesin rāyāt-ı dīn ü devletin
Kānde `azm eyleser olsun fetħ ü nuşret rehberi

- 64 Eyledikçe `azm-i meydân-ı ğazâ evvel kâdem
Pây-mâl olsun yolunda düşman-ı dînüñ seri”

3.2. Nazîre Şiir

“Vezîr-i mu`azzam-ı pâdişâhî şîr-i nefham-i şehen-şâhî hürşîd-i vañîd-i evc-i ekârim nâhîd-i sa`îd-i burc-i mekârim hûrez-ı pâzû-yı dîn ü devlet ve heykel-i sâ`id-i fevz ü nuşret el-kâ`im bi-emri`l-cihâd nâzım-ı menâzım-ı ümûru`l-`ibâd devletlü Efendim Fu`âd Paşa Hazretlerini murâd iderek Nef`î merhûmı tanzîran taqdim-i piş-gâh-ı me`âli-i`tibârları kılinan nâme-i inkiyâdimuzdur.

Fâ`ilâtün / Fâ`ilâtün / Fâ`ilâtün / Fâ`ilün

- 1 Ey zamānuñ Āşaf-ı şāhib-i Yezd-i bihteri
Ve`y cihānuñ dāver-i dād-āver-i dîn-perveri
- 2 Sensin ol Āşaf ki tūtmuşken cihānı ser-te-ser
Ĥasretüñ āyîne ber-kef eyledi İskender`i
- 3 Sensin ol Āşaf ki emr-i müşkili ĥall itmede
Re`yüñe āyîne tedbîrine ĥayrān müşteri
- 4 Sensin ol Āşaf ki gelmez bir `adilüñ `āleme
Var ise evvel gören eslāfdan gelsün beri
- 5 Sensin ol Āşaf ki sen gelmezden evvel şerm ile
Geçdi ĥāke `ālemüñ hep Keyķubād u Ĥayser`i
- 6 Sensin ol Āşaf ki görseydi cüvān baĥtuñ eger
Kim alurdi ķāle Sām u Rüstem ü Zāl-i zeri
- 7 Ey semiy-yi faĥr-i `ālem luĥf u fahrüñ mazharı
Ve`y Fu`ād-ı ehl-i dād u `afv ü `avnüñ serveri
- 8 Sen o düstür-ı nerimān-menķabetsin kim ķodı
Terk idüp dārātı Dārā ĥāk-ı teslîme seri

- 9 Şöhret ü şānuñla teşhîr eyledüñ dünyāyı sen
Rūmili'nde indirüp Efrāsiyāb u Ḥayder'i
- 10 Eyleyüp tevcîh `inān-ı rağbeti tā Yānya'ya
Olduñ ol illerde cünd-i nuşretüñ ser-`askeri
- 11 Her ne dem kim eyledüñ `azm-i diyār-ı kār-ı zār
Vaktülühüm⁵² emrinüñ şānuñ olup da mażharı
- 12 Şurṭa-i tevfiķa itdi Ḥazret-i Mevlā mu`ın
Oldı nāmuñ baħr-i zeħḥār-ı mevāhib serveri
- 13 Nāle-i zencîr dolaşdı pāy-ı leng-i ser-keşe
Sāhil-i baħre atınca fūlk-i ķahruñ lengeri
- 14 Eyleyüp teblîg-i aḥkām-ı rusūm-ı şer` ü dîn
Bağy ile geldi `uşāta tā ki tehđidüñ yeri
- 15 Nerd-i meydān-ı emelde oldı çün re'yüñ muşîb
Ḥükmi-i iķbālüñ ķapandı bir düşüşde şeş-deri
- 16 Kuvvet-i pāzū-yı ķāf-endāz-ı zūr-ı baħt ile
Eyledüñ sî-murg-ı `Anķā-yı sipihri serserî
- 17 Olda bir iş mi bi-ḥamdî'llāh ki şandı her gören
Şām u Lübnān vaķ'asında āfitāb-ı maḥşeri
- 18 Luṭf ü fahr ü `afv ü `unfı eyleyüp icrā bi-ḥaķķ
Ḥāriciler oldı cümle re'yinüñ fermān-beri

⁵² Âyetin doğru yazılışı “vaktülühüm” şeklindedir ancak metinde “Faktülühüm” şeklinde yazılmıştır. *وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يُفَارِقُوا كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ* “Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkarırlarsa yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.” el-Bakara 2/191.

- 19 Öyle mahbâ-yı celâlûñ teşne-yâbısın ki sen
Nüh kıbâb-ı çarha fahr eyler hâbâb-ı kemteri
- 20 Deşt-i pehnâ-yı beriyye kum döşendi raşsuña
Eşheb-i re'yüñ idünce sū-be-sū cevlangeri
- 21 Kūh-ı Lübnân kim künâm-ı leşker-i rübâh iken
Tutdılar şîr-i ner-i qahruñ görüp sâhilleri
- 22 Eyleyüp tahtîl-i burc-ı enbiyâ Haq mahta'ıuñ
Neyyir-i şānuñla oldu rüşenâ şām illeri
- 23 Ahz-ı tār-ı hazret-i Yahyâ vü Muhyi'd-dîn idüp
Şer'uñ infāziyle hoşnūd eyledüñ peygamberi
- 24 Böyle olsun intikām almaq olursa el içün
Eyledüñ dil-şād u hürrem rûh-i pāk-i Hayder'i
- 25 Şimdi ref'-i şūr u şerle mālîk idüñ cennete
Bu fütühât ile ihyâ eyleyüp şeyh ekberi
- 26 Çıkmaz olmuşdı tenezzüh yollu gök meydânına
Halka cāy-ı nūzhet itdüñ kūh-sār-ı kırıkları
- 27 Görmemişlerdi siyeh-kârlıkla bir gün hem-çü büm
Hişşe-yâb-ı lem'a-i şimşîr olanlar ekserî
- 28 Şandılar 'İsâ nüzül itdi görünce mevkibü
Çâr ü nâ-çâr koydı cümle hâk-i teslîme seri
- 29 Rezmiñe *innâ fetahna*⁵³-h'vân olup rûh-ı Bilâl

⁵³ el-Fetih 48/1.

- Eyledi imdād-ı rûhānī velīler serveri
- 30 Neyse nāmuña Cenāb-ı Kibriyā bir vefk-i kām
Kıldı tenzīl-i fütūhāt-ı cihān bu kişveri
- 31 Faḥr idüp pābūsi-i luṭfuñdan evvel söyleyem
Şānuñı tebcīl iden ḥālātı kim geldi yeri
- 32 Āşafā `ālī-tebārā `ādilā dād-āverā
Ey sipihri-i `adl ü dāduñ mihr-i `ālem-perveri
- 33 Zātuña maḥşūş imiş ḥāşiyet-i cāh-ı celāl
Kible-gāh-ı ehl-i ḥācāt olmanuñ varmış yeri
- 34 Zerre-i kem-ḳadri mihre hem-ser itdūñ luṭf ile
Māha ferr virmez eger mihr olsa senden dīgeri
- 35 Sen geleden eyleyüp tebdīl-i māhīye kibār
Girye içdi eşk-i küncişk ile anḳā şeh-peri
- 36 Düşmeden bilmez felāketle düşünce bi'l-'akis
Naḳş-ı pūşt-i pā şanur nev-cāh olanlar aḫteri
- 37 Baḳmadı nān ü nemek ḳadriñ bilüp bu bendeñe
Maṭbaḫ-ı cūduñ olanlar girye-i ḥākisteri
- 38 Kıymetim bilmezleri ta`yīb `abeş kim fi'l-meşel
Ġevheriden ğayrı bilmez kimse ḳadr-i gevheri
- 39 Sāye-i luṭfuñda beñzermiş Sitanbul cennete
Sensiz ey tob-[ḥānesi] maḥzā ki bir yangın yeri
- 40 Oldıgımçün müstazill-i sāye-i cūduñ yine
Ṭab'ıma geldi cellādın geldigim gündən beri

- 41 Bir ğazel t̄arh eyleyem bu ŧevk u dil-ŧād ile kim
Āferīn-ĥ'vān olsun 'uqbāda zahīr u enderī
- 42 Tār-ı müjgānuñ gören ğamzeñ ucundan ey perī
ŧeh-per-i tīr-i kuzāt-ı nā-gehān dirse yeri
- 43 Ol siyeh-kāruñ hümāyıla mekānda ğamzesi
T̄urra-i t̄arrār-ı sihr-āŧūb olaldan ŧeh-perī
- 44 Teŧne-yāb-ı la'l-i nābuñ kim eliyle ŧunsa Cem
Māh-ı nevde olsa minder eylemezdüm sāĝarı
- 45 Dil o mürĝ-i āŧiyān-sāz-ı dıraht-ı ŧu'le kim
Çeŧm-i ĥaĝ-bīn-i emīn vaĥy alur andan ferī
- 46 Çoĝ mı reŧk-i 'arŧ-ı a'lā-yı berrīn itsem yerüm
Cāy-gāh itdükce böyle āsitān-ı dilberi
- 47 Öyle bir 'Ankā-yı Kāf-ı himmetüm toĝmazdı ğün
İtmesem ger zīr-ber bu beyza-i ĥākisteri
- 48 İtme itnāba heves yüz sür du'ā meydānına
Tābe-key **Hādī** bu da'vā-yı ma'ārif-perveri
- 49 Zīr-i zerrīn bār-gāh-ı āsumānda rūz u ŧeb
Geh tehī geh pür dolandukca cihānuñ sāĝarı
- 50 Sākī-[i] dehr öyle mi ŧunsun aña kim teŧnesi
Eylesün her anda bir feyz ü fütūhūñ maĝharı

Bākī mebād ān ki ne-ĥ'yāhed beĝā-yı tū⁵⁴ (Senin bākī olmanı istemeyen bākī olmasın)

Sonuç

Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesinde bulunan, yalnızca ŧâirinin mahlasının

⁵⁴ Hādī, *Manzum Mektup*, 1b-3b.

“Hâdî” olduğunu ve Keçecizâde Fuad Paşa’ya sunulduğu bilgisi bulunan manzum mektup örneğinin incelendiği bu çalışmada, metin içerisinde verilen bilgilerden hareketle tarihi olaylar göz önüne alınarak Fuad Paşa’nın Keçecizâde olduğu teyit edilmiştir. Fuad Paşa’yı metheden manzume bu büyük devlet adamının neredeyse tüm icraatlarının kronolojisini vermesi sebebiyle, edebî olmasının yanı sıra tarihsel bir önem de taşımaktadır.

Tetkikler neticesinde Keçecizâde Fuad Paşa’nın hayatı hakkındaki tarihsel bilgilerden hareketle, eserin şâirinin Fuad Paşa ile aynı dönemde yaşamış, Sultan Abdülmecid döneminde Meclis-i Vâlâ’nın Tahrîrât-ı Mühimme Odası memuru ve sadâret mektupçusu olan Ali Hâdî isminde bir şâir ve müellif olduğu saptanmıştır. Tanzîmat döneminde yaşamış olmakla birlikte, Ali Hâdî’nin *Baytar-nâme* isimli eserinde bulunan manzumelerinden ve manzum mektubundan hareketle dîvân edebiyatı etkisinde yetişen bir şâir ve münşî olduğu anlaşılmaktadır.

“Devletlü” ibaresi ile ibtidâ eden bu manzum mektup Hâdî’nin, Fuad Paşa’ya bağlılığını bildirmek amacıyla takdim ettiği bir nevî “muhabbetnâme” örneğidir. Kasîdenin nihayetindeki “intihâ” cümlesinden, Fuad Paşa’nın mektup yazıldığında halen hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre Hâdî bu eseri Fuad Paşa’nın 1861-1863’teki ilk sadâret yıllarında, özellikle de 1861’de yazmış olması kuvvetli ihtimaldir. Eserin, Fuad Paşa’nın 1869 yılındaki vefâtının öncesinde, ikinci sadâret yılları olan 1863-1866 tarihleri arasında yazılmış olması da mümkündür.

Hâdî, manzumesinin Nef’î’ye nazîre olduğunu lâfzen bildirmektedir. Nef’î’nin 64 beyitten müteşekkil *Genç Osman Kasîdesi* “zemin şiir”dir. Nazîre şiirin usulleri arasında bulunan lâfzen zikretme, nazım şekli, vezin, kafiye, dil ve ifâde yönünden aynı olması gibi unsurlar bakımından, Hâdî’nin Nef’î’ye nazîre yaptığı da aşîkârdır. Hâdî’nin kasîdesi ise 50 beyit olmakla birlikte zemin şiir ile aynı vezin ve kafiye ile yazılmıştır.

Hâdî’nin manzum mektup türüne de örnek teşkil eden klasik kasîde tertibinde kaleme alınmış nazîresinin, her bakımdan dîvân edebiyatının kullandığı şekil ve tür özelliklerinin yanı sıra mazmunlar, edebî sanatlar gibi dil, ifâde ve üslûp bakımından başarılı bir nazîre örneği olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Akkuş, Metin. *Nef’î Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve

Yayımlar Genel Müdürlüğü Eser, 2018.

- Akün, Ömer Faruk. *Nâmık Kemal'in Mektupları*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972.
- Ali Hâdî. *Kitâb-ı Makbûl der Hâl-i Huyûl*. Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 42 Kon 5254/1, ts.
- Aşkar, Mustafa. "Niyâzî-i Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/168. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Bayat, Ali Haydar. *Hekim-Devlet Adamı Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa'nın Nesirleri, Şiirleri, Nükteleri, Hakkında Yazılan Şiirler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1988.
- Berbercan, Mehmet Turgut. "Türk Yazı Dilindeki İlk Manzum Mektup Örnekleri". *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)* 2/1 (ts.), 73–92.
- Boy, İbrahim. *Hâdî'nin Baytarnamesinin Söz Varlığı Yönünden İncelenmesi (Giriş, İnceleme, Sözlük ve Dizin, Tıpkıbasım)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bülbül, İbrahim. *Keçecizâde İzzet Mollâ*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Demiray, Kemal. "Tanzimattan Günümüze Değın Mektup". *Türk Dili Mektup Özel Sayısı* 274 (Temmuz 1974), 88–96.
- Derdiyok, İ. Çetin. "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği". *Osmanlı Kültür ve Sanat*. ed. Güler Eren. 9/731–740. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Er, İbrahim Halil. *Hız Muhammed'in Mektupları*. İstanbul: Mevsimler Kitap Yayıncılık, 2017.
- Fatma Âliye Hanım. *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Pınar Yayınları, I. Baskı., 1994.
- Gökay, Orhan Şaik. "Tanzimat Dönemine Değın Mektup". *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı* 274 (1974), 17–87.
- Gülşenî, Hasan Sezâî-yi. *Mektûbât-ı Hasan Sezâî-yi Gülşenî*. çev. Cezair Yazar. İstanbul: Buhara Yayınları, 2014.
- Güven, Mustafa Sâlim. "Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları Üzerine Bir Değırlendirme". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2012), 105–142.
- Hâdî. *Manzum Mektup*. İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, 555, ts.
- Kaya, İ. Güven. "Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pâre Pâre Ahmet Çelebi İle Lâmiî Arasındaki Manzum Mektuplaşma". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 32 (2007), 115–126.
- Kefeli, Emel. "Mektubun Edebiyat Dünyasındaki Yolculuğu". Erişim 07 Mart 2022. <https://t24.com.tr/k24/yazi/mektubun-edebiyat-dunyasindaki-yolculugu,837>
- Köksal, M. Fatih. "Nazire-Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/456–458. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Köksal, M. Fatih. "Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı". *Diriözler Armağanı - Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*. 215–290. Ankara: Bizim Büro Basımvevi, 2002.
- Köprülü, Orhan F. "Fuad Paşa'nın Sadârete Yazılmış Bir Tezkiresi". *Türk Kültürü* 14/161

(1976), 280–290.

- Köprülü, Orhan F. “Keçecizâde Fuad Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Köprülü, Orhan F. “Sadrazâm Keçecizâde Fuad Paşa Hakkında Yeni Notlar”. *Türk Kültürü* 13/150 (1975), 215–217.
- Köprülü, Orhan F. *Türk Klasikleri: Yunus Emre’den Aşık Veysel’e*. İstanbul: DöşarYayınları, 1974.
- Korkmaz, Ferhat. “Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma”. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 3/Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı (2017), 71–88.
- Mevlânâ, Celâleddîn. *Mektuplar*. ed. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1963.
- Öztuna, Yılmaz. *Keçecizâde Fuat Paşa*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Özyıldırım, Ali Emre. *Keçecizâde İzzet Molla’nın Mihnet-Keşân’ı ve Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Sofuoğlu, Nesrin. “Türk Edebiyatında Hâdî Mahlaslı Şairler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/45 (2020), 44–65. <https://orcid.org/0000-0002-7685-805X>.
- Yavuz, Kemal. “Türk Şiirinde Nazire”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/10 (2013), 359–424. <https://doi.org/10.15247/dev.155>
- Yavuz, Salih Sabri. “Livâü'l-hamd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, 2003.